

8. Nikitina, I. L. (2018). *Ozhyrenye u detei y podrostkov: problema, puty resheniya*. [Obesity in children and adolescents: problem, solutions].
9. Brown, J. (2015). A novel approach to training students in delivering evidence-based obesity treatment. *Family medicine*, Vol. 47, P. 378–382.
10. Chesi, A. (2015). The Genetics of Pediatric Obesity. *Trends Endocrinology Metabolism*, Vol. 26, P. 711–721.
11. Emmett, P. M. & Jones, L. R. (2015). Diet, growth, and obesity development throughout childhood in the Avon Longitudinal Study of Parents and Children. *Nutrient Revolution*, Vol. 73, P. 175–206.
12. Kondrashova, L. V., Kondrashov, M. M., Chuvasova, N. O., Deforz, H. V. & Kalinichenko N. A. (2021). Health saving as strategic direction of teaching staff training. *Apuntes Universitarios*, Peru, Vol. 11, No 1, P. 450–461.
13. Ladabaum, U. (2014). Obesity, abdominal obesity, physical activity, and caloric intake in US adults: 1988 to 2010. *American Journal of Medicine*, Vol. 127, P. 717–727.
14. Lavie, C., De Schutter, A., Parto, P., Jahangir, E., Kokkinos, P., Ortega, F., Arena, R. & Milani, R.V. (2016). Obesity and Prevalence of Cardiovascular Diseases and Prognosis. The Obesity Paradox Updated. *Progress in Cardiovascular Diseases*, Vol. 58, P. 537–547.
15. McKenzie, T. L. & Am, J. (2015). The potential and reality of physical education in controlling overweight and obesity. *Public Health*, Vol.105, P. 653–659.
16. Seidell, J. C. (2015). The global burden of obesity and the challenges of prevention. *Annual Nutrition Metabolism*, Vol.66, P.7–12.

17. Wardle, J., Guthrie, C. A. & Sanderson, S. (2001). Development of the Children's Eating Behaviour Questionnaire. *Children Psychology and Psychiatry*, Vol. 42(7), P. 963–970.
18. Weihrauch-Blüher, S., Schwarz, P. & Klusmann, J. (2018). Childhood obesity: increased risk for cardiometabolic disease and cancer in adulthood. *Metabolism*, Vol. 92, P. 147–152.
19. Yamaki, K. (2011). Prevalence of obesity-related chronic health conditions in overweight adolescents with disabilities. *Research in Developmental Disabilities*, Vol. 32, P. 280–288.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

ЧУРПІЙ Володимир Костянтинівич – кандидат медичних наук, доцент кафедри фізичної реабілітації Центральноукраїнського інституту розвитку людини.

Наукові інтереси: педагогіка вищої школи, фізична терапія, ерготерапія, хірургія.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

CHURPII Volodymyr Kostiantynovych – Candidate of Medical Sciences, Associate Professor of Physical Rehabilitation Department of the Central Ukrainian Institute of Human Development.

Circle of scientific interests: higher school pedagogy, physical therapy, occupational therapy, surgery.

Стаття надійшла до редакції 03.12.2021 р.

УДК 371.27

DOI: 10.36550/2415-7988-2022-1-200-162-166

ШАМАНСЬКА Олена Ігорівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки, професійної освіти та управління освітніми закладами Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2677-8983>
e-mail: Shamanskalena@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ ОСВІТИ ДОРΟΣЛИХ У ВЕЛИКІЙ БРИТАНІЇ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. У теперішній час неперервна освіта постає основою всебічного розвитку особистості, а також поступальною складовою зростання її творчого та професійного потенціалу. Водночас, неперервна освіта є інтегральною частиною життєдіяльності особистості та умовою постійного розвитку індивідуального досвіду людини. Поняття неперервної освіти висвітлюється як важливий соціально-педагогічний принцип, що відображає сучасну тенденцію формування освіти як цілісної системи. Така система спрямована на розвиток самої особистості та містить умову соціального

розвитку. Тому мова йде про сучасний та інноваційний погляд на освіту та підхід до розуміння її значущості в сучасному житті особистості.

Дослідження показали, що освіту дорослих слід розглядати як важливий складник неперервної освіти. Комплекс проблем, пов'язаних з її функціонуванням, має специфіку, що зумовлена особливостями контингенту тих, хто навчається, а також своєрідністю завдань. Зростаюча значущість освіти дорослих – це загально визнаний факт. У світі немає країни, яка не була б певним чином зобов'язана власному розвитку технологічним, соціально-економічним, культурним

розвитком. Так само як і немає країни, яка б не пов'язувала власне майбутнє з її подальшим розвитком через процес неперервної освіти чи освіти протягом життя [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У контексті дослідження викликають інтерес праці науковців, які безпосередньо чи опосередковано торкаються питань освіти дорослих (С. М. Коваленко, Л. І. Ключко, Н. А. Колосова, Л. Лук'янова, О. В. Топоркова та інші). Також заслуговують уваги наукові праці закордонних учених (П. Джарвіс (P. Jarvis), В. Коновей (W. Conaway), Д. Давіс (D. Davies)), праці яких присвячені таким проблемам як формування ефективної системи освіти дорослих у Великій Британії, історичний аспект становлення та розвиток системи освіти дорослих Великої Британії, дослідження та сутнісний аналіз таких понять як: «освіта протягом життя» та «відкрите навчання». В той же час, у Великій Британії вплинули ідеї дистанційного навчання та навчання дорослих К. Роджерса (K. Rogers), М. Ноулза, вчених із Ноттінгемського університету, П. Джарвіса (P. Jarvis), С. Хоула (S. Haul), А. Тафа (A. Tafa) та інших.

Метою статті є дослідження особливостей становлення та розвитку освіти дорослих у Великій Британії, враховуючи історичний аспект.

Виклад основного матеріалу дослідження. У теперішніх умовах стрімкі зміни, які відбуваються в суспільстві, сприяють процесу уявлення та сприйняття традиційної освіти. При цьому, важливою умовою розвитку економіки є саме неперервна освіта. В той же час, досить важливою проблемою майбутнього спеціаліста є постійне опанування нових знань, особистісний розвиток, професійне зростання, а також вдосконалення протягом життя.

Водночас, в умовах постійних змін, освіта дорослих є невід'ємною складовою неперервної освіти. Відповідно, головним суб'єктом у цій системі виступає доросла особистість, основними характеристиками якої є усвідомлення себе як цілісної та самостійної особистості, володіння певним життєвим, професійним і соціальним досвідом. В той же час, дорослі, які навчаються, мають різні рівні освіти, потреби та інтереси. Такий ресурс являється основою для формування індивідуальної освітньої стратегії. Результатом такої стратегії має стати внутрішня мотивація, що сприяє досягненню особистісних і професійних цілей дорослої людини.

Серед європейських країн лідерами в поширенні професійного навчання, тобто освіти дорослих є Велика Британія та Данія. Зокрема, у цих країнах систематично створюються нові програми та проекти підтримки міжнародних освітніх процесів. У

таких проєктах значна увага приділяється підвищенню кваліфікації дорослої особистості. Щодо форм освіти, то за рівнем залучених осіб лідирує неформальна освіта. При цьому, формальна освіта охоплює найменшу кількість залучених осіб, так як вона забезпечується тільки закладами освіти. Тобто, відсоткове співвідношення людей віком від 25 років до 64 років, які задіяні у різних формах навчання в країнах ЄС поступово збільшується.

Освіта дорослих у Великій Британії «є одним із пріоритетів державної політики, ґрунтується на давніх історичних традиціях, високоякісних показниках, ґрунтовних науково-педагогічних дослідженнях, а практика реалізації довела свою дієвість та ефективність» [2].

Проведений аналіз показав, що концепцію неперервної освіти офіційно представив П. Ленґранд на Раді міжнародного комітету ЮНЕСКО з питань розвитку освіти дорослих (1965 р.), а науково обґрунтував цю проблему Ф. Кумбс у книзі «Криза освіти у сучасному світі» (1969 р.). В той же час, обговорення ідеї неперервної освіти дорослих зумовило виникнення у 1971 р. Міжнародної комісії з розвитку освіти, яка пропонувала впроваджувати освіту протягом життя. Пізніше у документах ЮНЕСКО було опубліковано доповідь Е. Фора («Learning to Be» («Навчитися жити»)) (1972 р.). Автор наголошував, що для провадження успішної професійної діяльності недостатньо формальної освіти. Тобто, неперервну освіту було визнано основним принципом і стратегією освітніх реформ. Відповідно до цього, Рада Керівників Інституту Освіти ЮНЕСКО (UIE) затвердила новий напрям розвитку навчання протягом усього життя [13].

У другій половині ХХ ст. у Великій Британії видається значна кількість законів, що стосувалися освіти дорослих. Відповідно до цього, уряд Великої Британії ухвалив низку законів про освіту дорослих. Міністру праці було доручено здійснювати державний контроль за цим соціальним інститутом. Цей період розвитку концепції неперервної освіти у Великій Британії О. Топоркова визначає як етап зміни пріоритетів освіти дорослих. Погляди дослідниці ґрунтуються на тому, що у цей час відбулася централізація управління освітою дорослих, знизилася значення гуманітарної освіти [6].

Аналіз наукової літератури показав використання досить великої кількості термінів, які застосовуються для визначення змісту концепції неперервної освіти у Великій Британії, серед яких: «неперервна освіта» (continuing education), «неперервне навчання», «андрагогіка» (andragogy, andragogics, andragology), «періодична освіта» (recurrent

education), «освіта дорослих» (adult education), «додаткова освіта дорослих», «постійна освіта» (permanent education), «педагогіка дорослих» (adult pedagogy), «навчання 69 протягом життя» (lifelong learning), «відкрите навчання» (open learning), «подальша освіта» (further education) [6].

Водночас, слід зауважити, що термін «освіта дорослих» у Великій Британії на початку свого існування та подальшого розвитку визначався як «освітня компенсація знань людини» та розвивався у двох напрямках: гуманітарному і отримання професійної додаткової освіти. Такий вчений як П. Джарвіс стверджує, що англійські вчені послуговуються переважно терміном «освіта протягом життя» (lifelong learning) на противагу термінам «андрагогіка», «освіта дорослих» та «навчання дорослих» [11, с. 1]. Натомість в освітньому просторі Великої Британії часто використовується термін «відкрите навчання» (open learning).

За науковими дослідженнями вченого П. Джарвіса, навчальний процес дорослих слід розглядати як процес, який починається в той момент, коли виникає невідповідність між минулим досвідом і розумінням існуючої ситуації. У разі якщо такої невідповідності не виникає, то новий досвід лише підкріплює минулий досвід людини. Водночас, лекція ж як форма організації навчального процесу являє собою системну інформацію, яка спонукає слухача до самостійного мислення й допомагає йому усвідомити об'єктивні закономірності [10].

Одним із головних університетів Великої Британії, що розвивали ідею освіти дорослих, став Відкритий університет (The Open University). Проведені дослідження свідчать, що 70 % студентів цього університету складають люди віком 30–49 років. Так, в цей період набуває сили новий виток розвитку дистанційного навчання. Дослідження свідчать, що у 1970-х рр. у Великій Британії упустили ідею дистанційного навчання та навчання дорослих К. Роджерса, М. Ноулза, вчених із Ноттінгемського університету, П. Джарвіса, С. Хоула, А. Тафа та інших. На їхню думку, найважливішою андрагогічною ознакою та результатом зрілості людини є її самокерованість. Виявляється ця властивість як потреба дорослого студента в самореалізації та у визнанні його як відповідального за власний вибір і рішення, передусім у сфері навчання [7, с. 35–36].

Слід також зазначити, що в кінці 70-х рр. механізм державного регулювання системи освіти дорослих Великої Британії зазнав досить потужних змін. Ці зміни стосуються складової науково-технічного прогресу загальної економічної кризи на фоні переходу країни до

системи вільних ринкових відносин. Ідеологічна платформа консервативної партії на чолі з М. Тетчер (1979–1992 рр.) базувалася на законах вільних ринкових відносин в тому числі і у галузі освіти дорослих. Це означало підтримку здорової конкуренції між провайдерами освітніх послуг та посилення влади центрального уряду в системі управління освітою.

У 1983 р. на основі «відкритих технологій» урядова Комісія з кадрового забезпечення Великої Британії розробила проєкт ефективного навчання дорослих, які потребують перекваліфікації та подолання бар'єрів у навчанні, а саме: «Програма відкритих технологій» («the Open Tech programme») [12]. Зокрема, подоланню психологічних бар'єрів сприяла програма «Навчитися вчитись» («Learning-tolearn»).

Такий науковець як Д. Девіс звернув увагу на розширення освітнього і соціологічного контексту та виділив інноваційні процеси, які відбулися в освітній сфері Великої Британії з початку 1980-х рр., серед яких [8, с. 30–31]:

- поширення навчання, спрямованого на студента, та використання діяльнісного навчання;
- розвиток «відкритих систем» і рух від «закритої» до «відкритої» системи, від педагогіки до андрагогіки;
- зростання можливостей незалежного навчання;
- орієнтація більшою мірою на результати навчання студента, а не передачу знань викладачем;
- визначення практики навчання і досвіду як головних джерел засвоєння знань.

У той же час, у більшості університетах Великої Британії були засновані центри навчання протягом життя. В таких центрах пропонувалися академічні курси різних форм навчання і пропагувалася ідея автономного формування знань на противагу класичному, а саме передавання знань від викладача до студента.

В урядовому інформаційному документі щодо питань неперервної освіти (1998 р.) на той час міністр освіти і праці Великої Британії Д. Бланкетт зазначав, що для вирішення складних завдань, які ставить суспільство інформації і комунікації, потрібно повернути громадян до освіти протягом життя, аби вони розкрили свій потенціал на користь нації [6, с. 163].

У зв'язку із запровадженням інноваційних, інформаційно-комп'ютерних технологій, новітніх форм навчання в освіті та демографічними змінами, а саме зменшення кількості молодих робітників, у 2001 р. у Великій Британії урядова Рада з фінансування вищої освіти Англії (HEFCE) запланувала

кількісне зростання фахівців із вищою освітою з третини до половини населення до 2010 р. Водночас, було наголошено на необхідності здобуття громадянами вищої освіти протягом життя [9].

У ХХІ столітті у Великій Британії невід'ємною складовою освітнього процесу у вищій школі стає міждисциплінарний підхід. Такий підхід охоплює актуальні питання з різних галузей знань. Сформований підхід викликаний потребою комплексного вирішення суспільних проблем, а також, як зауважує І. Брандibuра, яка вивчала професійну підготовку фахівців з політології: «досвід Англії та Уельсу, інтегруючим потенціалом сучасних технологій». Науковець вказує на взаємодію політології з природничими науками, що можуть використовувати дорослі учні, набуваючи додаткову спеціальність [1].

Одним із найбільших провайдерів у сфері навчання дорослих у Великій Британії є освітня Асоціація працівників (WEA – The Workers' Educational Association). Асоціація забезпечує локальні курси для дорослих у громадах в Англії та Шотландії. Так, у Уельсі функціонує автономний підрозділ асоціації WEA Cymru. Загалом WEA охоплює велику кількість дорослих учнів. Наприклад, у 2015–2016 рр. було проведено понад 8000 курсів, організованих у 1800 місцевих громадських закладах, що дозволило значно наблизити освітні послуги до конкретних споживачів. Сформована асоціація підтримується урядом через агенцію з нагляду за фінансуванням в Англії, а в Шотландії – виконавчими та місцевими органами влади Шотландії. Також асоціація частково фінансується слухачами за деякі курси, проведення лотереї та за рахунок інших джерел [4].

Діяльність Асоціації провайдерів із працевлаштування та навчання (AELP The Association of Employment and Learning Providers) пов'язана із пошуком робочих місць відповідно до потреб роботодавців. Для цього AELP співпрацює із 340 000 роботодавцями по всій країні, а також забезпечує освітні послуги на робочому місці. Крім того, Асоціація проводить навчання 75 % із 850 000 дорослих учнів. Дорослі учні здійснюють навчання за такими освітніми програмами з метою забезпечення необхідними навичками. Це дає можливість для створення ефективних умов для економічного зростання країни [4]. В той же час, Асоціація університетів з навчання впродовж життя (The Association of Employment and Learning Providers) представляє вищу освіту в чотирьох країнах Сполученого Королівства, а також забезпечує дорослим неповний робочий день, гнучкий графік, при цьому, ефективно використовуючи потенціал навчання (Лук'янчук, 2017, с. 18).

Висновки та перспективи подальших розвідок напрямку. Прагнення громадян Західної Європи поглибити свої знання і вдосконалити свої професійні навички для здійснення професійної діяльності стали поштовхом для виникнення та формування концепції «навчання протягом життя». Проведені дослідження показали, що вже до початку ХХ століття у Великій Британії зберігалася традиція децентралізації управління освітою дорослих. Сформований у 1944 році Закон «Про освіту» передбачав урегулювання освіти дорослих у Великій Британії на 2 рівнях – центральному через Департамент освіти і науки та місцевому через місцеві органи управління освітою, який переважав в управлінні освітою дорослих. В той же час, теперішня модель та система державного управління освітою дорослих характеризується посиленням централізації управління освітою та поступовим відхиленням від децентралізації. При цьому, спостерігається поступовий перехід до змішаного типу управління освітою дорослих, а саме до децентралізованого централізму, що є характерним саме для Великої Британії.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Брандibuра Ю. Професійна підготовка фахівців з політології: досвід Англії та Уельсу: монографія. Львів: ВД: Панорама. 2018. 152 с.
2. Коваленко С. М., Ключко Л. І. (2015). Особливості сучасних реформ щодо регулювання освіти дорослих в Англії. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології, 6 (50), 404–413.
3. Колосова Н. А. Образование взрослых – ключ к ХХІ веку / Н. А. Колосова [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://pi.sfedu.ru/university/publish/pednauka/2003_1/03kolosova.htm.
4. Лук'янова Л. Неперервна освіта впродовж життя: історичний огляд, сучасні реалії / Л. Лук'янова // Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. Серія: Педагогіка. 2015. № 2. С. 187–192.
5. Топоркова О. В. Перспективы развития дополнительного образования взрослых в Великобритании в ХХІ веке. Известия ВолГТУ. 2006. № 8. С. 163–165.
6. Топоркова О. В. Развитие дополнительного образования взрослых в Великобритании : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. Волгоград, 2007. 237 с.
7. Conaway W. Andragogy : Does One Size Fit All? A Study to Determine the Applicability of Andragogical Principles to Adult Learners of All Ages: Dissert. for the Degree of Doctor of Philosophy. Walden University, 2009. 145 p.
8. Davies D. Managing change through curriculum innovation (building a Network of Learning: beyond the boundary): Dissert. ...for the Degree of Doctor of Philosophy. Middlesex University, 1999. 488 p.
9. HEFCE publications in 2001 http://webarchive.nationalarchives.gov.uk/20100202100434/http://www.hefce.ac.uk/pubs/hefce/2002/02_01.htm.

10. Jarvis P. *Adult and Continuing Education : Theory and Practice* / P. Jarvis. London : Routledge, 1995. XV. 302 p.

11. Jarvis P. *Adult Education and Lifelong Learning. Theory and practice.* London : Routledge, 2004. 374 p.

12. Manpower Services Commission. *An 'Open Tech' Programme, A Consultative Document* Sheffield : MSC, 1981. 17 p.

13. Medel-Aconuevo C. *Revisiting Lifelong Learning for the 21st Century.* UNESCO Institute for Education. 2001. URL: <http://www.unesco.org/education/uie/publications/uiestud28.shtml>.

REFERENCES

1. Brandybura, Yu. (2018). *Profesiina pidhotovka fakhivtsiv z politolohii: dosvid Anhlii ta Uelsu.* [Professional preparation of specialists in political science: experience of England and Wales]. Lviv.

2. Kovalenko, S. M., Klochko, L. I. (2015). *Osoblyvosti suchasnykh reform shchodo rehulivannia osvity doroslykh v Anhlii.* [Features of modern reforms in relation to adjusting of adult education in England].

3. Kolosova, N. A. (2018). *Obrazovanye vzroslykh – kluch k XI veku.* [Adult Education is the key to the XXI century]. Kyiv.

4. Lukianova, L. (2015). *Neperervna osvita vprodovzh zhyttia: istorychnyi ohliad, suchasni realii.* [Continuous education during life: historical review, modern realities]. Melitopol.

5. Toporkova, O. V. (2006). *Perspektivy razvitiya dopolnitel'nogo obrazovaniya vzroslykh v Velikobritanii v XXI veke.* [Prospects of development of adult education in Great Britain in a XXI century]. Volgograd.

6. Toporkova, O. V. (2007). *Razvitie dopolnitel'nogo obrazovaniya vzroslykh v Velikobritanii.* [Development of additional adult education in Great Britain]. Volgograd.

7. Conaway, W. (2009). *Androhohika Odyn Rozmir Vidpovidaie Vsomu? Vyvchennia, shchob Vyznachyty Zastosovnist Pryntsypiv Androhohiky do Doroslykh Uchniv Vsoho.* [Andragogy Does One Size

Fit All? A Study to Determine the Applicability of Andragogical Principles to Adult Learners of All].

8. Davies, D. (1999). *Kerivna zmina cherez novovvedennia (uchbovoho planu, budivelne Merezhu navchannia).* [Managing change through curriculum innovation (building a Network of Learning: beyond the boundary)].

9. HEFCE publications in 2001 http://webarchive.nationalarchives.gov.uk/20100202100434/http://www.hefce.ac.uk/pubs/hefce/2002/02_01.htm.

10. Jarvis, P. (1995). *Osvita doroslykh.* [Adult and Continuing Education]. London.

11. Jarvis, P. (2004). *Osvita doroslykh ta navchannia vprodovzh zhyttia.* [Adult Education and Lifelong Learning] London.

12. Manpower Services Commission. (1981). *An 'Open Tech' Programme, A Consultative Document* Sheffield.

13. Medel-Aconuevo, C. (2001). *Navchannia vprodovzh zhyttia u 21-mu Stolitti.* [Revisiting Lifelong Learning for the 21st Century].

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

ШАМАНСЬКА Олена Ігорівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки, професійної освіти та управління освітніми закладами Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Наукові інтереси: освіта дорослих, освітній менеджмент, лідерство, психологія особистості.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

SHAMANSKA Olena Ihorivna – Candidate of Econoical Sciences, Associate Professor of Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University.

Circle of scientific interests: adult education, management of education, leadership, psychology of individual.

Стаття надійшла до редакції 08.11.2021 р.

УДК 378.147:811.161

DOI: 10.36550/2415-7988-2022-1-200-166-171

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ УЧНІВ ЗЗСО

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. Соціально-економічні, культурні та освітні зміни в українському суспільстві зумовлюють удосконалення змісту навчання в закладах загальної середньої освіти, пошук ефективних підходів, зорієнтованих на формування високоосвіченої, творчої, інтелектуальної особистості.

У цьому контексті першочерговою виникає проблема формування мовної особистості, яка є носієм мови, вільно володіє і послуговується українською мовою у всіх сферах суспільного життя, дбає про її красу, велич і функціонування, володіє мовними знаннями і високим рівнем мовленнєвих і комунікативних умінь і навичок.